

DE LA DECEPCIÓ A LA INDIGNACIÓ: UNA ANÀLISI CONTEXTUAL DEL MOVIMENT 15-M¹

Jordi Bonet

Institut de Govern i Polítiques Públiques de la Universitat Autònoma de Barcelona (IGOP-UAB)

L'any 2011 va estar marcat per l'esclat de diferents mobilitzacions ciutadanes arreu del món que tenien en comú la demanda d'un major aprofundiment democràtic, ja fos com a resposta a règims autocràtics (països àrabs) o al poder que exerceixen els mercats financers i les elits econòmiques sobre l'esfera política: els Estats Units, Grècia, Islàndia, Israel i el 15-M a l'Estat espanyol.

L'èxit del moviment 15-M va sorprendre a tothom. Si bé és cert que existien condicions estructurals propícies per al sorgiment d'un cicle de mobilització, res feia suposar que les manifestacions convocades el 15 de maig de 2011 en cinquanta-vuit ciutats sota el lema «¡Toma la calle! Democracia real, ¡ya! No somos mercancía en manos de políticos y banqueros» es convertiren en l'espurna que generaria un dels cicles de protesta ciutadana més grans que hem viscut des de la tornada de la democràcia.

Analitzar la rellevància del moviment 15-M ens porta a fer-nos un seguit de preguntes: quins són els factors contextuals que van afavorir el sorgiment de la protesta?, quines eren les seves formes d'articulació?, com es construïa i difonia el discurs?, en què es diferencia de moviments precedents com l'alterglobalitzador?, de quina manera podem avaluar-ne l'impacte?

En aquest capítol he pretès desenvolupar una primera aproximació a aquestes qüestions defugint la crònica periodística o el relat partidari, i situant-les dins el camp de les ciències socials, i de la teoria de moviments socials en particular.

1. Aquest capítol es basa en els resultats de la recerca *Subterranean Politics in Europe* (<http://www.gcsknowledgebase.org/europe/>), coordinada per Mary Kaldor del Center for the Study of Global Governance de la London School of Economics i en què vaig participar com a recercador del Centre d'Estudis i Documentació Internacionals a Barcelona (CIDOB). La recerca es basa en dotze entrevistes i dos grups de discussió realitzats a informants clau que van participar en les mobilitzacions del 15-M a les ciutats de Barcelona i Madrid. Aquest capítol està subjecte a la llicència Creative Commons Reconeixement - Compartir igual 3.0 Espanya (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/es/deed.ca>).

Per fer-ho, m'he basat en l'anàlisi de fonts documentals (recollides a la bibliografia), entrevistes a informants clau, la realització de dos grups de discussió i l'observació directa d'assemblees i manifestacions. Cal subratllar, no obstant això, l'ampli abast de documents (vídeos, cartells, textos, cançons, pàgines web...) produïts pel moviment 15-M i que seria impossible referenciar, sota el risc de convertir el text en il·legible. En aquest sentit, he preferit identificar només aquells documents més rellevants per seguir el fil de l'argumentació.

Finalment, abans de passar al relat i anàlisi dels fets voldria fer un aclariment per evitar possibles malentesos: amb el nom *moviment 15-M* em refereixo al cicle de mobilitzacions que van tenir lloc entre el 15 de maig i el 15 d'octubre de 2011 per exigir una democràcia real davant les imposicions dictades pels poders financers. El que posteriorment s'ha anomenat *moviment dels indignats* i que continua actiu en diverses ciutats de l'Estat espanyol sota la forma d'assemblees ciutadanes, el considero un dels resultats d'aquest cicle de mobilitzacions, però no hauria de confondre's amb el cicle en si. A més, fixem el límit temporal el 15 d'octubre perquè aquesta és la darrera data en què es produeix una protesta massiva sota les mateixes condicions i amb un repertori d'accions homologable a les que s'havien anat reproduint des del 15 de maig.

D'altra banda, si, d'acord amb la hipòtesi que plantejo, l'eclosió del 15-M es deu a la configuració de l'estructura d'oportunitats polítiques del final de la segona legislatura del Govern Zapatero, és plausible que la seva modificació de resultes de la victòria del Partit Popular (PP) a les eleccions generals del 20 de novembre generi un canvi en les formes de mobilització. En aquest sentit, malgrat que la continuïtat de les polítiques d'ajust estructural durant l'any 2012 puguin representar un augment de la protesta ciutadana, com ja s'ha fet palès a la vaga general del 29 de març, les formes d'expressar la indignació i el rebuig a les polítiques d'austeritat seran previsiblement diferents de les que es van donar durant l'interval objecte d'anàlisi.

ELS FACTORS CONTEXTUALS DE LA PROTESTA

L'anàlisi del sorgiment del 15-M no pot separar-se del context econòmic i polític on es desenvolupa. En aquest sentit, podem identificar dos factors contextuals que van propiciar-ne l'aparició: d'una banda, el malestar social provocat per la crisi socioeconòmica, i de l'altra, l'esgotament del cicle polític que s'inicià amb l'accés del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) al Govern l'any 2004 i acaba amb la victòria conservadora en els diferents comicis electo-

rals de 2011. Ambdós factors es troben interrelacionats, ja que la crisi va marcar profundament l'agenda de la segona legislatura del Govern Zapatero i ha estat el detonant de les mobilitzacions del 15-M.

L'any 2011 va certificar la fi del «miracle espanyol», és a dir, la crisi del model de desenvolupament econòmic basat en el creixement del mercat immobiliari, mitjançant polítiques liberalitzadores de sòl i incentius per a la compra d'habitatges, que es trobava a la base de la progressiva finançament de l'economia. Així, des de 1997 fins a 2006, la taxa de creixement (3,9 %) va ser una de les més elevades de la Unió Europea (UE) (davant un 2,3 % en la zona euro); de manera que en 2006 l'Estat espanyol s'havia convertit en la cinquena economia de la UE amb un PIB que representava el 8,5 % de la Unió (Plihon i Rey, 2011). No obstant això, era un gegant amb els peus de fang, ja que les bases de la seva economia altament finançament eren extremament fràgils, i la seva evolució estava fortament condicionada als sacsejos dels mercats internacionals.

En aquest context, l'esclat de la crisi de les hipoteques *subprime* als Estats Units l'any 2007 i la seva transformació posterior en una crisi financera global l'any 2008 hauria d'haver aixecat senyals d'alarma davant el volum de la bombolla immobiliària acumulada durant els últims anys. No obstant això, el Govern Zapatero va optar per no introduir mesures reguladores en el mercat de l'habitatge i el sector financer, i va dirigir els seus esforços al rescat del sector bancari (que afrontava una crisi de liquiditat) i a la subvenció d'obra pública (Plan E) com a mesures de reactivació del sector de la construcció, que començava a experimentar símptomes de paràlisi.

La situació va canviar dramàticament al maig de 2010, quan la crisi global s'havia convertit en crisi de l'euro i aquesta començava a contagiar Irlanda, Portugal i l'Estat espanyol, mentre les borses queien en picat i la prima de risc d'aquests països experimentava fortes pujades (Miguel, 2011). Després de l'aprovació del primer rescat de 110.000 milions d'euros a Grècia, l'amenaça del rescat planejava sobre Espanya i Portugal i els presidents Merkel i Sarkozy van exigir al president espanyol que iniciés reformes estructurals per controlar el seu dèficit públic.

A partir d'aquest moment es va produir un gir de 180° en les polítiques econòmiques i socials, que van passar de ser polítiques orientades al creixement d'ocupació i al desenvolupament d'un nou model productiu a estar constretes pel cinturó de l'austeritat. En aquest context, es va aprovar una nova reforma laboral que flexibilitzava les condicions d'acomiadament; així com anunciava rebaixes en el sou dels funcionaris, la prolongació de l'edat de jubilació i la supressió de prestacions socials a fi de satisfer les exigències dels

mercats. El biaix marcadament conservador d'aquestes propostes va conduir a una desorientació i desmobilització de l'electorat progressista, cosa que va propiciar la victòria dels partits conservadors en les diferents eleccions celebrades en 2011 (autonòmiques, municipals i generals).

L'emergència de les mobilitzacions del 15-M ha d'analitzar-se en el marc d'aquesta conjuntura. Així, durant els mesos previs al 15-M, s'havien anat succeint diferents conflictes laborals: la vaga del sector públic del juny de 2010, la vaga general del 29 de setembre de 2010, i diferents protestes en el sector de la sanitat i l'educació que feien preveure una escalada de la conflictivitat entre sindicats i Govern. No obstant això, el desafiament sindical va amainar arran de l'acord de desembre de 2010 entre els sindicats majoritaris i el Govern per a la reforma del sistema de pensions.

Aquesta decisió va generar un profund malestar entre la ciutadania progressista i en les mateixes bases sindicals, que van deixar de percebre els sindicats com a agents capaços de liderar la creixent onada de descontentament ciutadà. Al seu torn, en l'àmbit polític, el PSOE s'enfrontava a una crisi de lideratge arran de la renúncia de Zapatero a presentar-se com a candidat, mentre les organitzacions polítiques a la seva esquerra (Izquierda Unida i Equo) es trobaven sotmeses a fortes tensions internes que els impedièren constituir-se com una alternativa capaç d'atreure els electors socialistes desencisats. A aquest neguit, cap afegir el creixent descrèdit arran de diferents casos de corrupció que afectaven els dos grans partits, el PSOE i el PP. Així, en el baròmetre del Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS, 2011a) de maig de 2011, un 22,1 % dels enquestats consideraven que la classe política i els partits polítics eren el principal problema d'Espanya per davant de la immigració (11 %) i el terrorisme (9,1 %).

En aquest context d'incertesa generada per la crisi, l'absència de lideratge i la falta de cohesió entre les elits de l'esquerra institucional, així com el temor a una nova hegemonia conservadora, constituïen una finestra d'oportunitat per a la irrupció d'una resposta ciutadana progressista que pogués canalitzar el malestar latent de la societat espanyola.

LA GÈNESI DEL MOVIMENT 15-M

Les mobilitzacions del 15-M van començar a gestar-se en les xarxes socials en el primer trimestre de 2011 a partir de la convergència de diferents col·lectius preocupats per la falta de resposta ciutadana al deteriorament de les condicions socials i les polítiques d'austeritat dictades pel Govern. A diferència d'altres episodis de protesta, que tenen el seu origen en els moviments socials

alternatius, la iniciativa del 15-M va sorgir de plataformes ciutadanes de creació recent sense una trajectòria activista prèvia, formades principalment per joves que s'organitzen a través de xarxes socials (en els seus inicis a través de Facebook, i posteriorment de Twitter).

Fruit d'aquesta confluència virtual, van articular-se plataformes organitzades a través del bloc *Estado del malestar*, la xarxa de blocaires *No les votes* formada contra l'aprovació de les lleis antipirateria i Juventud sin Futuro (collectiu que agrupa assemblees d'estudiants de les universitats madrilenyes).

Aquestes organitzacions es coordinaren a través de Facebook en la *Plataforma de coordinación de grupos pro-mobilización ciudadana*, d'on sorgirà a principis de 2011 la plataforma Democracia Real Ya (DRY), que serà l'encarregada de llançar la convocatòria d'una jornada de manifestacions per al 15 de maig de 2011, coincidint amb l'equador de la campanya electoral. La convocatòria es va definir des d'un inici com a asindical i apartidista, i s'hi aniran sumant ciutats i collectius (ATTAC —Associació per la Taxació de les Transaccions i per l'Ajuda als Ciutadans—, associacions de veïns, moviment cristià de base, assemblees d'estudiants...) i la seva difusió es farà majoritàriament a través d'Internet.

EL SUPORT SOCIAL

L'èxit de les manifestacions, tant en nombre de manifestants (130.000) com en extensió (58 ciutats), representarà el preludi del que succeirà durant les setmanes següents, quan es multipliquin les acampades en un gran nombre de ciutats mobilitzant activament entre 0,8 i 1,5 milions de persones fins a l'agost de 2011 (segons un informe fet públic per IPSOS Public Affairs).² Al seu torn, les protestes del 15-M mantenien un fort suport social. Segons l'informe de Metroscopia per al diari *El País* publicat el 26 de juny,³ un 64 % dels enquestats donaven suport al 15-M i un 74 % consideraven que era un moviment pacífic que pretenia regenerar la democràcia, enfront d'un reduït 17 % que el considerava un moviment radical, antisistema.

L'èxit del 15-M ha residit en la seva capacitat d'enquadrar el malestar social present en la societat enfront de la incapacitat dels agents socials tradicionals per a liderar la protesta social. Igual que el moviment Occupy als Estats Units, té el seu origen en el sentiment de decepció, cosa que condicionaria el

2. «Hasta 8,5 millones de españoles apoyan el movimiento 15-M», *El País* (en línia) (3 agost 2011), <http://politica.elpais.com/politica/2011/08/03/actualidad/1312388649_737959.html>.

3. «El 15-M mantiene el apoyo ciudadano», *El País* (en línia) (26 juny 2011), <http://elpais.com/diario/2011/06/26/espana/1309039209_850215.html>.

seu caràcter inicialment més reactiu que propositiu. El gruix del moviment es compondria de votants d'esquerra enquadrats majoritàriament en les noves classes mitjanes, la seguretat econòmica de les quals es troba amenaçada per la crisi i el temor al desclassament, i que expressen la seva decepció per les decisions polítiques dels seus governs, que identifiquen com a contràries als seus interessos.

Així, encara que el manifest de convocatòria del 15-M s'autodeclarés ideològicament transversal, «uns ens considerem més progressistes, d'altres més conservadors. Uns som creients, d'altres no. Uns tenim ideologies ben definides, d'altres ens considerem apolítics» (document 1), si atenem les dades que ens ofereix el baròmetre del CIS (2011b) de juny de 2011, el suport de les mobilitzacions es distribueix de forma diferent segons el recordatori de vot dels enquestats. Així un 80,6 % dels votants del PSOE i un 86,6 % dels votants d'Izquierda Unida mostraven el seu suport al moviment, mentre que aquest baixava al 45,8 % entre els votants del Partit Popular.

Podem afirmar, doncs, que una part dels que van impulsar la victòria de les esquerres el 13-M de 2004 —o dels que van donar la presidència a Obama a les eleccions de 2008— són els que després han donat suport a l'ocupació de les places realitzada sota l'eslògan «no ens representen» o «nosaltres som el 99 %», compartint palestra al costat del nucli activista provinent dels moviments socials. Sense aquests desencantats, el 15-M no hauria arribat mai al llinar de massa crítica necessari per a superar l'estadi de campanya on inicialment se situaven les primeres manifestacions i per a esdevenir un cicle de mobilització social. Un altre factor que cal tenir en compte és l'extracció social d'aquells que han participat en les protestes. Tal com revela la comparació entre els diferents baròmetres del CIS (2011a, 2011b, 2011c, 2011d i 2011e), són les noves classes mitjanes, les classes mitjanes-altes i els obrers no qualificats els que presenten un major augment de participació en les manifestacions des del seu inici, i aquesta empremta sembla que troba el seu reflex tant en l'agenda mobilitzadora com en l'ús estratègic i intensiu que els participants han fet de les noves tecnologies de la informació i la comunicació (TIC). No obstant això, si ens concentrem en els participants en les acampades (Calvo, Gómez-Pastrana i Mena, 2011), el perfil varia lleugerament: joves d'entre dinou i trenta anys, amb formació universitària, «nadius digitals», sense feina i d'esquerres.

La mobilització seria, doncs, el resultat de la combinació del temor al desclassament (entre les classes mitjanes) i la falta d'expectatives de futur (entre els joves) a conseqüència dels estralls causats per una crisi que no solament ha aturat l'ascensor social, sinó que n'ha invertit el sentit. Així, a diferència d'altres moviments que han centrat el seu focus en les desigualtats socioeconò-

miques, el 15-M ha ampliat l'espai de contesa a les desigualtats en la participació política, denunciant la subordinació de la política als interessos econòmics, i interpellant directament aquells agents que considera responsables de la crisi per haver eludit les seves responsabilitats: els partits polítics socialdemòcrates i els sindicats de classe.

Les raons de la desafecció política entre els votants d'esquerra són múltiples. A fi d'assenyalar aquelles que han estat citades més vegades pels mateixos participants del 15-M destacaria: l'aprovació de la denominada *Llei Sinde*, que va generar una àmplia mobilització en la comunitat internauta i que està en l'origen de la campanya #nolesvotes; la reforma laboral; l'acord per a la reforma del sistema de pensions; el malestar generat per les ajudes governamentals al sector bancari responsable de l'ona de desnonaments i execucions hipotecàries; les mobilitzacions que van tenir lloc en les universitats arran de la implantació del Pla Bolonya, i les polítiques de retallades en el sector de la sanitat i l'educació (Pedret, 2011).

Aquest rebuig als partits polítics s'evidencia en el mateix manifest de convocatòria quan afirma que «en aquest país la major part de la classe política ni tan sols ens escolta. La seva funció hauria de ser portar la nostra veu a les institucions, facilitant la participació política ciutadana mitjançant línies directes i procurant el més gran benefici per al gruix de la societat, no la d'enriquir-se i prosperar amb el nostre esforç, atenent només als interessos dels grans poders econòmics i aferrant-se al poder mitjançant una dictadura partitocràtica encapçalada per les inamovibles sigles del PPSOE» (document 1). En aquest sentit, és simptomàtic que la plataforma d'organitzacions ciutadanes que van donar suport a la manifestació del 15-M exclougués la possibilitat que s'hi sumessin partits polítics i organitzacions sindicals.

Una altra dimensió, no menys important, és la cultural, en les seves dues facetes: la transformació d'hàbits culturals associada a la irrupció de les noves tecnologies (canvis en la difusió i accés a la informació, en la producció i consum de béns culturals...) i el declivi dels consensos forjats durant la transició a la democràcia, que havien marcat el desenvolupament cultural i polític de l'Estat espanyol i en els quals les joves generacions no es reconeixen (Fernández-Savater, 2011).

ELS MARCS DEL 15-M

El 15-M irromp doncs com un moviment social de protesta a partir d'aquest desencaixament entre el fet de ser i d'haver de ser, cosa que genera una situa-

ció de greuge que transforma una sensació compartida de decepció en un marc d'indignació sobre el qual actua la mobilització social. A fi de comprendre l'èxit d'aquest marc de protesta com a marc mobilitzador, cal observar-ne la construcció, ja que aquest no ocupava un lloc central en els inicis del moviment. Així, a pesar que el manifest de convocatòria incloïa dues referències a la «indignació», una en el preàmbul, «tots estem amoïnats i indignats pel panorama polític, econòmic i social que veiem al nostre voltant, per la corrupció dels polítics, empresaris, banquers..., per la indefensió del ciutadà ras», i l'altra en la crida final a l'acció, «Per tot això estic indignat. Jo puc canviar-ho. Jo puc ajudar. Sé que junts podrem. Surt amb nosaltres. És el teu dret» (document 1), el terme «indignat» no va ocupar cap espai rellevant en les manifestacions del 15-M.

El seu èxit posterior és el resultat de la simbiosi entre l'etiqueta periodística amb què es va identificar el moviment, l'èxit mediàtic del llibre de Stéphane Hessel (2011) *Indigneu-vos!*, encimbellat per la premsa com el seu manifest intel·lectual, i la reapropiació d'aquesta etiqueta com a emblema per part dels manifestants a partir de l'ocupació de les places. Es produeix així una substantivització del terme *indignat*, que passa de ser un adjectiu qualificatiu, «estic indignat», a un substantiu, «sóc un indignat», «moviment dels indignats»...

La «indignació» es va convertir així en el marc de mobilització que millor enquadra aquest malestar de les noves classes mitjanes davant la pèrdua de poder adquisitiu, l'enfonsament de les seves expectatives d'ascens social, la situació d'incertesa que planava sobre el capitalisme popular basat en la finançament de les economies familiars i especialment la percepció compartida d'inacció dels poders públics i els agents sindicals per a generar respostes satisfactòries a aquesta situació.

A fi d'analitzar la gènesi del cicle de mobilització partiré en primer lloc de la metodologia d'anàlisi de marcs (Gamson, 1992; Ibarra i Tejerina, 1998). D'acord amb aquesta metodologia, els marcs corresponen a estructures generals, estandarditzades i predefinides que permeten el coneixement i guien a l'acció. Per Gamson (1992), els marcs d'acció col·lectiva tenen tres components: el d'*injustícia*, que en el cas del moviment 15-M es reflecteix en la indignació per les desigualtats polítiques i socioeconòmiques aguditzades per la crisi; el d'*agència*, és a dir la consciència que és possible canviar aquesta situació a través de l'acció col·lectiva i que estaria representada per l'ocupació de les places, i el d'*identitat*, l'oposició entre un «nosaltres» i un «ells» que es reflectiria en eslògans com «no som mercaderia en mans de polítics i banquers», «som el 99 %» i «no ens representen».

Al seu torn, podem distingir entre un *marc de diagnosi*, centrat en la definició

del problema i l'atribució de responsabilitats; un *marc de prognosi*, referit a aquelles solucions que puguin revertir la situació, i un *marc de motivació*, que constitueix una crida a l'acció. En el cas del 15-M, el marc de diagnosi estaria definit pels efectes de la crisi i la incapacitat de donar-hi resposta per part dels actors polítics tradicionals (*marc de decepció*); les solucions plantejades en el marc de prognosi es basarien en una proposta d'aprofundiment de la democràcia que comprendria diferents nivells: polític, econòmic i social (*marc de radicalitat democràtica*), i el marc de motivació el constituïria una crida a l'acció de la societat civil per a canviar la situació present a través de l'ocupació de les places (*marc d'indignació*).

A la taula 1 he representat aquests marcs vinculats a aquells temes (*topics*) que hi fan referència i la seva traducció en els diferents lemes o consignes que s'han popularitzat en les manifestacions i en les xarxes socials.

Així mateix, cal destacar també els elements de *ressonància de marcs* presents en el 15-M, és a dir, seguint Gamson (1992), aquell avantatge natural que adquireixen certs marcs respecte a altres perquè les seves idees i llenguatge ressonen en una cultura popular més àmplia. Així, en el 15-M aquesta ressonàn-

TAULA 1. Marcs del 15-M

	<i>Marc de diagnosi</i>	<i>Marc de prognosi</i>	<i>Marc de motivació</i>
	<i>Decepció</i>	<i>Radicalitat democràtica</i>	<i>Indignació</i>
TEMES	Conseqüències de la crisi socioeconòmica a les economies familiars Declivi de la cultura de la transició Esclat de la bombolla immobiliària Atribució de responsabilitat als agents polítics tradicionals per haver fallat en la generació de solucions a la crisi	Control democràtic del poder econòmic i del sector financer Exigència de mesures per a atallar la corrupció a les institucions polítiques Reconeixement de noves formes de participació democràtica Superació del bipartidisme a través d'una reforma de la Llei electoral	Nou protagonisme social de la societat civil Ocupació de l'espai públic Voluntat d'internacionalització de la protesta
LEMES	«No somos mercancía en manos de políticos y banqueros» «No nos representan» «#nolesvotes» «No pagaremos la crisis» «No hay pan para tanto chorizo» «No es una crisis, es una estafa» «No es la crisis, es el sistema» «No somos antisistema, el sistema es antinosotros» «Violencia es cobrar 600 euros»	«Democracia real, ¡ya!» «Lo llaman democracia y no lo es» «Reiniciando el sistema» «Democracia 2.0» «Apolíticos? Superpolíticos» «La democracia no está muerta» «Me gusta cuando votas, porque estás como ausente» «El pueblo unido funciona sin partidos»	«Toma la calle» «#spanishrevolution» «#europeanrevolution» «#globalrevolution» «No tenemos miedo» «Un Cairo en cada barrio» «Yo soy islandés, islandés, islandés» «Sí, se puede» «Vamos despacio, porque vamos lejos» «Plaza SOLución»

Font: Elaboració pròpia.

cia estaria representada a través de la reapropiació d'icones de la cultura cinematogràfica, l'ús estratègic dels elements de la cultura digital convertits en elements simbòlics del moviment i la connexió que manifestants i mitjans han realitzat amb les revoltes dels països àrabs, Islàndia i Grècia.

Cal assenyalar que la ressonància ha estat un efecte buscat pel mateix moviment, i s'ha diferenciat dels repertoris interpretatius comunament associats als moviments socials. Exemples d'aquest ús d'elements extrets de la cultura popular els trobem en l'ús d'estratègies de màrqueting viral a través de vídeos que versionaven fragments de pel·lícules de cinema (*V de Vendetta*, *L'enfonsament*, *El gran dictador...*), incloent la popularització de la màscara de Guy Fawkes del còmic *V de Vendetta*, la denominació de les places ocupades amb noms com *Tahrir* i *Islàndia*, la proliferació de banderes islandeses, egípcies i gregues a les manifestacions i la reproducció del llenguatge de les xarxes socials i de les etiquetes (*hashtags*) en els lemes que apareixien en les pancartes.

INNOVACIÓ I DIFUSIÓ DEL REPERTORI

Un dels efectes immediats del 15-M va ser la seva capacitat d'impactar en l'agenda mediàtica preelectoral. A això va contribuir tant la visió estratègica dels organitzadors en situar les manifestacions a l'equador de la campanya electoral (Taibo, 2011b) com l'amplificació mediàtica que va obtenir el moviment arran de l'ocupació de les places.

Referent a això cal assenyalar que les ocupacions no responien a cap estratègia prèvia, sinó que van sorgir de manera espontània arran de la decisió unilateral d'unes desenes de persones d'acampar a la Puerta del Sol a fi de protestar per les càrregues policials i detencions amb les quals havia conclòs la manifestació del 15-M a Madrid (Requena *et al.*, 2011). No obstant això, el que bé podria haver estat una protesta merament simbòlica, arran del desallotjament dels acampats el 16 de maig es va generar un efecte viral en les principals ciutats espanyoles i es va convertir en un moviment d'expressió del malestar latent. A això va contribuir no només la difusió de la informació per mitjà de les xarxes socials, sinó significativament la cobertura dels principals mitjans informatius associats a l'esquerra (*El País*, Cadena Ser, *Público*, La Sexta, Radio Nacional de España...), que veien en el 15-M una possibilitat de trencar l'espiral de silenci i desmobilització de l'electorat progressista, i la immediata reacció criminalitzadora dels mitjans de dretes (*La Razón*, *Libertad Digital*, *TeleMadrid*, *Intereconomía*, *La Gaceta*), que van percebre en el 15-M un element que podia pertorbar la victòria conservadora.

Aquesta polarització entorn dels acampats va traslladar a l'opinió pública informacions contínues de l'estat de la protesta i va impulsar el 15-M a la categoria d'esdeveniment, davant el qual els diferents partits i agents socials necessàriament havien de pronunciar-se. La irrupció del 15-M representà doncs una alteració de l'agenda mediàtica, en situar en primer pla nous temes fins aleshores ignorats en els programes electorals com: l'exigència de dació en pagament per a cancel·lar el deute hipotecari, el control de les transaccions financeres, la reforma de la Llei electoral, la defensa de la neutralitat de la Xarxa enfront dels intents de controlar les descàrregues d'arxius... (documents 2, 3 i 5). Aquesta situació va convertir el 15-M en el protagonista central del final de la campanya electoral i va desplaçar els actes polítics de l'hora punta.

Al seu torn, els maldestres intents per a frenar el moviment, com la decisió de la Junta Electoral Provincial de Madrid, confirmada i ampliada al conjunt del territori espanyol per la Junta Electoral Central, de prohibir la celebració de les acampades durant la jornada de reflexió (21 de maig) i el dia de celebració de les eleccions (22 de maig), no solament van resultar ineficaços, ja que cap acampada va ser desmantellada, sinó que van servir per a augmentar encara més la popularitat i la participació en la protesta, que durant aquests dies va arribar a congregar desenes de milers de persones (Taibo, 2011a i 2011b).

Tanmateix, el moviment no hauria passat de la fase de campanya si s'hagués circumscrit únicament a les manifestacions convocades el 15-M. De fet, fou a partir de la generalització de les ocupacions de les places quan va començar a prendre forma el cicle de mobilització. Així, l'acampada de protesta a la Puerta del Sol va ser àmpliament difosa per les xarxes socials, animant a reproduir l'experiència a Barcelona, València, Sevilla, Palma, Bilbao... En els dies següents, van afegir-se en cascada les principals ciutats espanyoles i l'afluència de gent començà a ser massiva. A això va contribuir la cobertura mediàtica, els intents de prohibició de les juntes electorals i l'intent de desallotjament de la plaça de Catalunya (Barcelona) del 27 de maig amb una exhibició desmesurada de brutalitat policial.

No obstant això, la principal innovació de repertori que va representar el 15-M no van ser les acampades, ni el fet de congregar-se en una plaça, ni l'organització d'assemblees, sinó la mixtura d'aquests tres components: trobar-se en una plaça indefinidament per a convertir-les en un espai de diàleg i enunciació col·lectiva permanent. El repertori d'ocupació de les places funcionava així sota la lògica de l'*eixamament* (*swarming*) analitzada per Arquilla i Ronfeldt (2001) i definida com la convergència de nombrosos manifestants cap a un mateix punt a fi de visibilitzar la seva força pública.

Aquest repertori adquiria una profunda força simbòlica en tant que retornava als llocs centrals de les ciutats la seva funció d'espai de trobada i expressió, sostraint-los de la lògica de la circulació per al consum. Una de les visions més difoses entre els participants és que les ocupacions de les places generaven un temps propi separat del temps de producció i reproducció vinculat a la lògica del treball-consum. Les places ocupades es van convertir així en una àgora ciutadana permanent on es feia possible l'intercanvi i expressió d'idees. Un altre component que cal destacar del repertori fou el caràcter determinantment no violent del moviment, que va contribuir a popularitzar-ne les reivindicacions i a augmentar la simpatia ciutadana envers aquest.

Entre els elements que han ajudat a la difusió i participació en la protesta cal assenyalar l'imaginari simbòlic generat per l'ocupació de la plaça Tahrir a El Caire, convertida en el símbol de la Primavera Àrab; la velocitat de transmissió de la informació i capacitat de sincronitzar les accions a través de les xarxes socials (especialment Twitter, que permetia una comunicació en temps real), i la facilitat per a reproduir un mateix repertori d'acció en múltiples llocs.

En relació amb aquest ús estratègic de les noves tecnologies, Taibo (2011a) sosté: «el empleo general de Internet y de los teléfonos móviles, ha permitido forjar un movimiento que es producto de múltiples interconexiones y que se ha beneficiado, gracias a estos instrumentos, de los horizontes que ofrecen tanto la participación y la intervención desde lejos como la difusión de información». Així, el paper exercit pel coneixement expert que posseïen els grups dinamitzadors ha convertit les TIC en la plataforma central per al desenvolupament del moviment, incorporant estratègies extretes del màrqueting 2.0 per a aconseguir que les seves accions i proclames se situessin entre els *trending topics* (temes rellevants del moment) de Twitter, i alhora desenvolupar una xarxa social alternativa (N-1) on els grups poguessin coordinar-se, compartir informacions i desenvolupar les seves estratègies d'acció. No obstant això, cal preguntar-se si aquesta tecnificació no ha estat alhora generadora d'exclusions i segmentacions en la protesta, arran de la bretxa digital especialment rellevant en les dimensions d'edat, procedència i estatus socioeconòmic.

LA MULTIESCALARITAT DE LA PROTESTA

Una altra característica del moviment 15-M ha estat la seva capacitat de transitar indistintament de l'àmbit global al local. D'aquesta manera, podem identificar diferents escales territorials dins el moviment 15-M: una escala

global, que connecta el moviment 15-M amb el moviment Occupy als Estats Units, el moviment dels indignats israelià, l'italià i el xinès; una escala estatal, que tindria el seu epicentre a la Puerta del Sol, erigida en símbol i motor de la protesta; una escala autonòmica, que adopta un dinamisme propi (especialment a Catalunya), i una escala local, a partir de la qual la protesta es repeteix en diferents ciutats mitjanes i petites i es deslocalitza després a partir de la difusió de les assemblees de barris.

La conjunció d'aquestes escales ha marcat la geografia espacial del moviment i ha generat un territori propi de contesa coordinat a través de les xarxes socials. Una de les característiques d'aquesta multiescalaritat ha estat la localització/traducció de l'agenda reivindicativa als seus respectius contextos. Així, per exemple, la reivindicació d'una reforma de la Llei electoral ha tingut forta empremta a Madrid pel pes simbòlic que el bipartidisme té en aquest territori, mentre que a Catalunya, on existeix una major pluralitat de partits, la seva incidència ha estat molt menor, i ha adquirit major protagonisme el rebuig a la política de retallades i austeritat impulsada pel Govern de CiU.

Un altre element important ha estat el desenvolupament d'una escala infralocal, a partir de la decisió de desmantellar les acampades l'estiu de 2011 i potenciar la creació d'assemblees de barris. Aquesta opció de desconcentrar la protesta li ha restat visibilitat mediàtica; no obstant això, ha permès dotar de continuïtat el moviment i fer-lo sostenible en el temps. En aquest joc de les escales ha exercit també un paper central la voluntat d'internacionalització de la protesta. Així, a l'etiqueta (*hashtag*) #spanishrevolution amb què es va popularitzar la protesta en les xarxes socials, se li va sumar poc temps després la de #europeanrevolution a fi de reproduir les ocupacions de les places en altres estats europeus. No obstant això, la convocatòria no va obtenir en un primer moment l'eco desitjat: es va limitar a ocupacions modestes en una desena de ciutats italianes i alguns intents fracassats d'ocupació a França, on els indignats d'allà van intentar acampar a la Bastille, tot i que l'acció fou durament reprimida per la policia galla.

La internacionalització de la protesta es va forjar durant l'estiu, quan tindran lloc les marxes populars indignades que recorreran la geografia peninsular fins a trobar-se a Madrid el 23 de juliol de 2011, on es va celebrar el primer Fòrum Social del 15-M. A partir d'allà, el 26 de juliol un grup de participants a les marxes decidirà seguir el camí recurrent França i Bèlgica fins a Brusselles, on arribaran el 8 d'octubre i on romandran fins al 15 d'octubre, coincidint amb una manifestació de 10.000 persones en el marc de la jornada de mobilització global (Rubia, 2011).

Al seu torn, tot i que l'organització de la jornada de mobilització global

del 15 d'octubre ja havia estat debatuda prèviament al 15-M, arran de la dimensió a què havia arribat la protesta es veurà necessari realitzar una coordinació presencial amb activistes d'altres països. Així, el 15 de setembre tindrà lloc a Barcelona el Hub Meeting on participaran col·lectius provinents d'Espanya, Itàlia, Anglaterra i Eslovènia a fi de preparar la jornada de mobilització global del 15-O. De resultes d'aquesta trobada s'elabora el manifest «¡Nada que perder, todo por ganar!» (document 4), on es denuncien les polítiques d'austeritat i es defensa la democratització del sistema econòmic i la governança europea, la neutralitat de la Xarxa, els drets dels immigrants i una democràcia realment participativa.

Paral·lelament, el 17 de desembre, seguint una convocatòria d'Adbusters, s'inicia el moviment Occupy Wall Street a Zuccotti Park (Nova York) per a protestar contra la desigualtat econòmica i el poder de les corporacions sobre l'esfera política. Aquest moviment, el del Coordinamento 15 Ottobre (Itàlia) i les mobilitzacions d'estudiants de Xile (Chile Indignado) convergiran en la jornada de mobilització global del 15 d'octubre, que s'estendrà a 981 ciutats de 82 països i constituirà una de les principals fites de l'activisme transnacional.

En analitzar la multiescalaritat de la protesta és rellevant assenyalar l'escassa presència de l'escala europea, llevat de la marxa popular indignada a Brusselles i la publicació del llibre *Crisis y revolución en Europa* (Observatorio Metropolitano, 2011). En aquest sentit, la majoria de demandes del 15-M interpel·laven directament el Govern nacional (dació en pagament, reforma de la Llei electoral, oposició a la llei contra les descàrregues a Internet, lluita contra la corrupció política...) i només aquelles referides al control dels mercats financers adquirien una dimensió transnacional i implícitament europea (impost sobre les transaccions financeres, control dels paradisos fiscals i auditoria ciutadana del deute).

La poca presència d'aquesta dimensió fou atribuïda pels actors entrevistats a tres factors: l'absència d'una reflexió prèvia dins els moviments socials sobre la necessitat de pensar en Europa com a espai d'acció política; la falta d'interlocutors polítics definits i d'espais de decisió política en les institucions europees, i el descrèdit del projecte europeu arran del progressiu abandó de la creació d'una Europa social i la seva supeditació a les polítiques neoliberals.

COALICIÓ D'ACTORS

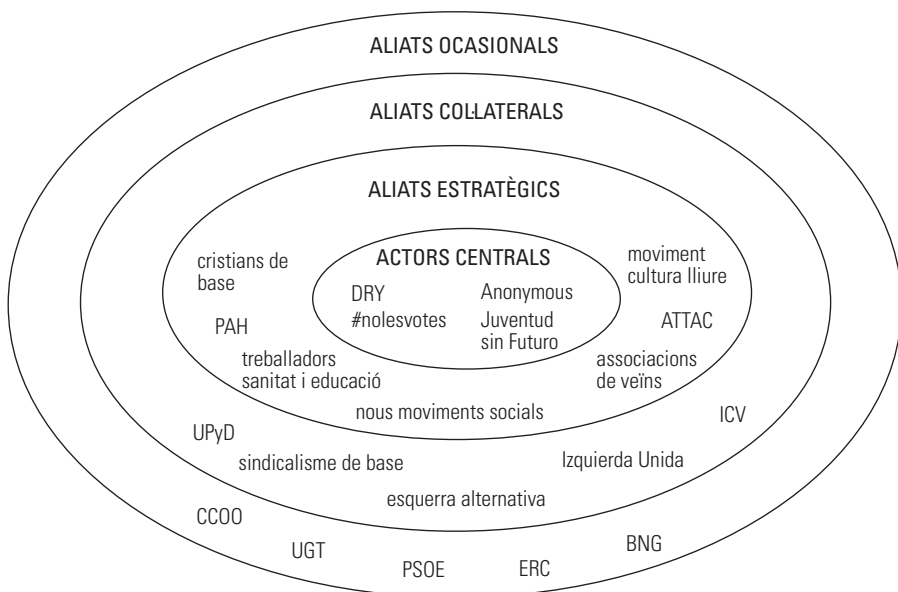
Malgrat que el 15-M ha anat adquirint la seva pròpia autoorganització superant les xarxes d'actors tradicionals a partir de les assemblees i comissions

sorgides arran de l'ocupació de les places i la seva posterior difusió en les assemblees de barris, la seva nervadura s'ha basat en diferents xarxes de col·lectius i moviments que han organitzat, donat suport o col·laborat amb el 15-M en les seves diferents fases de gestació. A partir de les converses i l'anàlisi documental realitzat, podem situar aquests autors en cercles concèntrics que anirien d'una major implicació fins al suport puntual a les accions i manifestacions realitzades, passant per diferents graus de compromís i col·laboració; si bé aquesta disposició pot variar d'un context local a un altre.

— *Actors centrals* (aquells que han centrat la seva acció a crear i impulsar el moviment): Democracia Real Ya (plataforma que convoca la manifestació del 15-M), No les Votes (col·lectiu de blocaires i internautes sorgit arran de l'oposició a l'aprovació de la Llei Sinde), Juventud sin Futuro (col·lectiu de joves estudiants de les universitats madrilenyes inspirat en el moviment Geração à Rasca de Portugal). A aquest espai se li sumarà després del 15-M Anonymous (grup de hacktivistes que s'organitzen a través d'Internet per defensar la seva neutralitat i garantir la llibertat d'informació).

— *Aliats estratègics* (aquells que s'han compromès amb el desenvolupament del moviment, encara que aquesta no constitueixi la seva finalitat principal): en aquest espai hi hauria la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH), ATTAC, col·lectius de treballadors de la sanitat i l'educació, associacions de

FIGURA 1. Configuració d'actors presents en el 15-M

Font: Elaboració pròpia.

veïns, assemblees de desocupats, cristians de base, nous moviments socials (feminista, ecologista, ocupa, alterglobalitzador), moviment per la cultura lliure, collectius en defensa de la universitat pública...

— *Aliats col·laterals* (aquells que han donat suport al moviment en diferents fases del seu desenvolupament): moviment sindical de base, Izquierda Unida, Iniciativa per Catalunya Verds (ICV), Unión, Progreso y Democracia (UPyD), així com organitzacions polítiques d'esquerra alternativa (trotskistes, independentistes gallegues, basques i catalanes...).

— *Aliats ocasionals* (aquells que han donat suport al moviment en les seves fites mobilitzadores del 19 de juny i del 15 d'octubre): sindicats (CCOO i UGT), representants i agrupacions del PSOE i partits d'esquerra nacionalista com Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), Bloque Nacionalista Galego (BNG)...

D'acord amb la classificació proposada s'observa que els actors tradicionals que presenten formes d'organització més institucionalitzada, burocratitzada i de llarga durada (sindicats i partits) se situen a la perifèria del moviment, mentre que són noves formes d'organització més informals, reticulars, de creació recent i que s'organitzen a través d'Internet les que ocupen els llocs centrals, i desplacen el protagonisme dels nous moviments socials. Els aliats estratègics correspondrien a collectius i moviments poc institucionalitzats, amb models de funcionament en xarxa i amb un elevat grau d'especialització temàtica, mentre que els aliats col·laterals els constitueixen organitzacions polítiques i sindicats amb una base territorial forta definida estatalment o autonòmicament, però que a diferència de l'última esfera (aliats ocasionals) se situen fora, o parcialment fora, dels consensos arribats durant la transició.

Aquesta anàlisi es diferencia de la realitzada per Carlos Taibo (2011a i 2011b), que sosté l'existència de dues ànimes del moviment: l'aportada pels moviments socials alternatius i la configurada pels joves indignats. Sense negar que aquests dos elements hi siguin presents, considero que les xarxes d'actors mobilitzades pel 15-M són molt més complexes, de manera que les dinàmiques de col·laboració i aliança entre actors acostumen a donar-se entre aquells cercles més pròxims i a ser cada vegada més conflictives entre aquells cercles més allunyats (actors centrals - aliats ocasionals). No obstant això, allò que constitueix el factor diferencial del 15-M respecte a mobilitzacions anteriors és el rol central que adquireix l'anonimat, cosa que n'ha permès la reapropiació per part de la gent no organitzada prèviament, a la qual dedicaré el pròxim apartat.

LA POTÈNCIA DE L'ANONIMAT

Una de les característiques més noves del 15-M que el diferencien d'altres moviments socials és la renúncia a una identitat definida de moviment, de manera que les fronteres entre un dins i un fora romanen borroses. Tal com evidencien les entrevistes realitzades als participants, un pot sentir-se dins del 15-M pel sol fet de participar en una comissió, assistir a les ocupacions de les places o col·laborar-hi o visitar-les, participar en les manifestacions, reproduir en les xarxes socials continguts relatius al 15-M o únicament simpatitzar amb les seves reivindicacions. Aquesta laxitud de contorns, que en altres formes de mobilització seria vista com una debilitat, ha constituït una de les principals forces del moviment, ja que el cost subjectiu per a pertànyer-hi era molt baix i les expectatives dipositades en aquest eren molt altes.

Així mateix, un altre factor vinculat a l'anonimat ha estat la renúncia explícita del moviment a tenir portaveus oficials i la renúncia de les organitzacions i col·lectius que hi donaven suport a visibilitzar-se com a tals, llevat dels seus actors centrals (DRY, No les Votes, Anonymous i Juventud sin Futuro), els quals, no obstant això, han pres sempre la cautela de no parlar en nom del moviment. Pot afirmar-se, doncs, que el moviment 15-M ha construït la seva identitat pròpia sobre la base de la desidentificació. Així, malgrat que a les assemblees, les acampades i les manifestacions concorreguessin un nombre significatiu de militants dels partits d'esquerres, d'activistes sindicals i dels moviments socials, ningú es presentava en funció de la seva pertinença organitzativa prèvia i qualsevol element de simbologia militant (banderes, sigles...) era degudament ocultat.

Aquesta forma innovadora d'articular la política contenciosa, és a dir aquella que té com a origen interessos i col·lectius confrontats, ens ha de dur a revisar les teories prèvies sobre moviments socials en relació amb el camp de la identitat i els recursos de comunicació. Així, el moviment 15-M no solament ha fet ús de les noves tecnologies com a eines de difusió i coordinació, sinó que n'ha imitat el funcionament; de manera que, igual que succeeix en les xarxes socials, la capacitat de posicionament d'un missatge a la Xarxa no depenia tant del prestigi del punt emissor com de la seva capacitat de replicació, velocitat de transmissió i coordinació dels fluxos d'acció. En aquest sentit, les decisions preses en les xarxes socials han arribat a tenir més pes que les assemblees presencials, cosa que en determinades ocasions ha arribat a ser motiu de conflicte.

Podem concloure, doncs, que el 15-M s'ha constituït com una xarxa oberta que connectava nodes entre si, on la informació viatjava en múltiples di-

reccions i plataformes (des de les xarxes socials i la missatgeria instantània, fins als cartells, les assemblees...) i on es decidien els cursos d'acció que es desvirtualitzaven o corporificaven en accions concretes: manifestacions, acampades, ocupacions d'edificis buits, *performances*...

EL 15-M I ELS MOVIMENTS ANTERIORS

Malgrat que anteriorment ja hi ha hagut altres mobilitzacions que comparteixen similituds amb el 15-M (el moviment Nunca Más sorgit en 2002 arran de l'enfonsament del petrolier Prestige, les mobilitzacions contra la guerra de l'Iraq, el moviment V de Vivienda de 2006, les mobilitzacions universitàries contra l'aprovació del Pla Bolonya), cap va arribar al grau de mobilització ciutadana que va representar el 15-M, únicament comparable a les mobilitzacions de després de l'esclat de la guerra de l'Iraq, però que en diferia substancialment quant a innovació del repertori i actors implicats. Malgrat que alguns analistes (Antentas i Vivas, 2011) han tendit a comparar el moviment del 15-M amb el cicle de mobilització alterglobalitzador, tal com mostro a la taula 2 existeixen diferències importants entre un i altre moviment.

Així, el moviment alterglobalitzador centrava les seves intervencions en les grans cimeres econòmiques (Seattle, Praga, Gènova) dels organismes transnacionals (Organització Mundial del Comerç, Fons Monetari Internacional, Grup dels Vuit...), mentre que el 15-M s'ha basat en l'ocupació de les places i ha generat un ritme propi de l'agenda mobilitzadora. Així mateix, diferien quant a objectius, formes d'organització i subjectes de mobilització. Mentre que el moviment alterglobalitzador tenia per objectiu la denúncia del neoliberalisme i la bretxa nord/sud, i s'organitzava principalment mitjançant els fòrums socials, trobades transnacionals on participaven xarxes i collectius a fi

TAULA 2. Comparativa moviment alterglobalitzador i 15-M

	<i>Moviment alterglobalitzador</i>	<i>Moviment 15-M</i>
Territorialització	Centralitza les seves accions en les cimeres econòmiques	Moviment descentralitzat i multiescalar
Objectiu	Focalitza la seva acció en la crítica al neoliberalisme i les desigualtats internacionals	Focalitza la seva acció en l'absència de democràcia i la subordinació de la política als interessos econòmics
Formes d'organització	Fòrums socials	Assemblees en places i xarxes socials
Subjectes de la mobilització	Major protagonisme de les xarxes i les organitzacions	Major protagonisme dels grups informals i la ciutadania no organitzada

Font: Elaboració pròpia.

d'intercanviar diagnòstics i dissenyar agendes de mobilització, el 15-M tenia per objectiu la denúncia de la manca de democràcia i s'organitzava a través d'assemblees i Internet, i adquirien un major protagonisme els grups informals i difusos enfront de les organitzacions formals.

CONCLUSIONS

La força del 15-M resideix en la seva capacitat de generar una reacció ciutadana davant el declivi d'una esfera pública democràtica cada vegada més condicionada pel poder de les elits financeres i econòmiques que revesteix una tendència creixent cap a la postdemocràcia (Crouch, 2004). En aquest sentit, el moviment representaria una aposta per la reconstrucció d'un moment democràtic en què «l'entusiasme de la participació política es troba més estès; són molts i diversos els grups i organitzacions de gent corrent que comparteixen la tasca d'intentar construir una agenda política, els poderosos interessos que dominen les societats no democràtiques es troben en una situació desfavorable i a la defensiva i el sistema polític encara no ha estat capaç de descobrir com gestionar i manipular les noves demandes» (Crouch, 2004, p. 15).

La irrupció del 15-M ha contribuït, doncs, a eixamplar la bretxa entre les formes convencionals d'acció política i les formes innovadores a partir d'una transformació de les pràctiques d'acció col·lectiva. No obstant això, malgrat l'àmplia difusió de les pràctiques i d'algunes de les seves propostes, l'impacte en el sistema polític convencional ha estat desigual. En aquest sentit, les principals forteses del moviment 15-M que poden evidenciar-se són les següents:

— *La incorporació de nous temes a l'agenda pública*, per exemple l'exigència de la dació en pagament, la reforma de la Llei electoral o la lluita contra la corrupció han tingut un fort impacte en l'agenda pública, si bé la seva incorporació a l'agenda política ha estat més aviat modesta. En canvi, altres temes com la neutralitat de la Xarxa, el control de les transaccions financeres i els paradisos fiscals han tingut un impacte menor.

— *La recategorització de conceptes com política, democràcia, participació o transparència*, que adquireixen un nou sentit arran de les mobilitzacions. Així, a partir del 15-M la *política* ja no és entesa com a mera contesa electoral entre partits, sinó com a participació activa de la societat en la definició dels problemes i el plantejament de les solucions; i la *democràcia* ja no s'identifica solament des de la seva accepció formal com a forma de govern, sinó com un dret de participació ciutadana.

— *L'emergència d'un nou actor*, la societat civil crítica, enfront dels actors polítics tradicionals (partits, sindicats i fins i tot moviments socials), que perden el monopoli exclusiu de l'acció política davant l'aparició de noves formes de proposta i participació.

En aquest sentit, la novetat del 15-M no residia tant en el *què* (les seves propostes programàtiques) sinó en el *com* (l'aposta per la construcció d'una nova esfera democràtica basada en el principi d'igualtat i on la política és entesa com a dret ciutadà i no com a mera gestió tècnica).

Sorgeixen, no obstant això, dues qüestions: en quina mesura aquesta capacitat mobilitzadora pot arribar a tenir una incidència en els espais de decisió política més enllà de l'establiment de l'agenda (*agenda-setting*) i generar canvis de caire estructural; i si aquest cicle de mobilització pot desembocar en la construcció d'una nova articulació política, no necessàriament enquadrada sota la forma de partit, que pugui sostenir en el temps les demandes expressades. Tanmateix, és possible que aquesta incidència no es realitzi de manera directa ni immediata, sinó mitjançant un canvi de cultura política que encara pot trigar uns anys a assentar-se.

Per concloure, sorgeix l'interrogant sobre l'evolució del 15-M enfront del canvi de cicle polític que representa la victòria del Partit Popular a les eleccions generals del 20 de novembre de 2011. Fins aleshores, el 15-M havia irromput com una expressió de l'esquerra social enfront de la incapacitat dels seus representants per a liderar una alternativa social. La convocatòria de la vaga general del 29 de març i l'anunci d'un nou cicle de protestes socials per part dels sindicats contra les polítiques d'ajust pot comportar un canvi d'aquesta percepció. Al seu torn, el Govern Zapatero havia mostrat una permissivitat amb les protestes que difícilment continuarà amb el Govern del Partit Popular en un context de recessió econòmica i forts ajustaments estructurals. De fet, l'anunci del ministre d'Interior, Jorge Fernández Díaz,⁴ de promoure un enduriment del Codi penal que consideri la convocatòria de manifestacions no autoritzades com a constitutiu de delictes d'integració en organització criminal i l'homologació de la resistència passiva al delictes de resistència, sembla orientat a bloquejar la repetició dels repertoris d'acció vinculats al moviment 15-M. En aquest sentit, el primer semestre de 2012 serà la prova que ens permetrà veure si el moviment 15-M és capaç de reinventar-se i adaptar-se al nou cicle o bé ja ha conclòs el seu temps.

4. «Interior considerará la resistencia pasiva un atentado a la autoridad» (en línia) (11 abril 2012), <<http://www.publico.es/espana/429078/interior-considerara-la-resistencia-pasiva-un-atentado-a-la-autoridad>>.

Bibliografía

- ANTENTAS, Josep Maria; VIVAS, Esther (2011). «La rebelión de los indignados. Notas desde la Plaza Tahrir de Barcelona». A: TAIBO, Carlos [et al.]. *La rebelión de los indignados: Movimiento 15-M: democracia real, ¡ya!* Madrid: Editorial Popular.
- ARQUILLA, John; RONFELDT, David (2001). *Networks and netwars: The future of terror, crime, and militancy*. Santa Monica, Calif.: RAND Corporation.
- BENNASAR, Sebastià (2011). *La primavera dels indignats: Assaig d'una nova pràctica política*. Barcelona: Meteora.
- CALVO, Kerman; GÓMEZ-PASTRANA, Teresa; MENA, Luis (2011). *Movimiento 15M: ¿quiénes son y qué reivindican?* Madrid: Fundación Alternativas.
- CASQUETTE, Jesús (1998). *Política, cultura y movimientos sociales*. Bilbao: Bakeaz.
- CIS (2011a). *Barómetro mayo*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- (2011b). *Barómetro junio*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- (2011c). *Barómetro julio*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- (2011d). *Barómetro septiembre*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- (2011e). *Barómetro octubre*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- CROUCH, Colin (2004). *Posdemocracia*. Madrid: Taurus.
- FERNÁNDEZ-SAVATER, Amador (2011). «La cultura de la transición y el 15-M». *Fuera de lugar* [en línea] (31 agost). <<http://blogs.publico.es/fueradelugar/879/la-cultura-de-la-transicion-y-el-15-m>>.
- GAMSON, WILLIAM A. (1992). *Talking politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HESSEL, Stéphane (2011). *¡Indignaos!* Barcelona: Destino. [Versió catalana (2011). *Indigneu-vos!* Barcelona: Destino]
- IBARRA, Pedro (2005). *Manual de sociedad civil y movimientos sociales*. Madrid: Síntesis.
- IBARRA, Pedro; TEJERINA, Benjamín (1998). *Los nuevos movimientos sociales*. Madrid: Trotta.
- JUVENTUD SIN FUTURO (2011). *Juventud sin futuro*. Barcelona: Icaria.
- MCADAM, D.; MCCARTHY, J. D.; ZALD, M. N. (1999). *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*. Madrid: Istmo.
- MIGUEL, Bernardo de (2011). *¿Qué está pasando?* Barcelona: Deusto.
- MOUFFE, Chantal (1999). *El retorno de lo político*. Barcelona: Paidós.
- OBSERVATORIO METROPOLITANO (2011). *Crisis y revolución en Europa*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- OLIVERES, Arcadi [et al.] (2011). *Les veus de les places*. Barcelona: Icaria.
- PEDRET, Ferran (2011). *Quan succeeix l'inesperat: El 15-M i l'esquerra*. Barcelona: Els Llums.
- PLIHON, Dominique; REY, Nathalie (2011). «L'Espagne, douze années d'aveuglement» [en línea]. <<http://www.atterres.org/sites/default/files/L%27Espagne%2C%20douze%20ann%C3%A9es%20d%27aveuglement.pdf>>.
- RANCIÈRE, Jacques (2007). *El desacuerdo: Política y filosofía*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- (2011). *El tiempo de la igualdad: Diálogos sobre política y estética*. Barcelona: Herder.
- REQUENA, Ana [et al.] (2011). *Las voces del 15-M*. Madrid: Los Panfletos del Lince.
- RUBIA, Rafael de la (2011). *Hacia una revolución mundial no violenta: Del 15M al 15O*. Madrid: Manuscritos.
- TAIBO, Carlos (2011a). *El 15-M en sesenta preguntas*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- (2011b). *Nada será como antes: Sobre el movimiento 15-M*. Madrid: Catarata.
- TILLY, Charles (2010). *Los movimientos sociales, 1768-2008*. Barcelona: Crítica.
- TORRES LÓPEZ, Juan [et al.] (2011). *Hablan los indignados: Propuestas y materiales de trabajo*. Madrid: Editorial Popular.
- TRAUGOTT, Mark (comp.) (2002). *Protesta social: Repertorios y ciclos de la acción colectiva*. Barcelona: Hacer.

Documents en línia

Document 1: «Manifiesto “Democracia Real Ya”» [en línia] (15 maig 2011). <<http://www.democraciarealya.es/manifiesto-comun/>>.

Document 2: «Propuestas Acampada Sol» [en línia] (22 maig 2011). <<http://madrid.tomalaplaza.net/2011/05/20/propuestas-20-mayo/>>.

Document 3: «Acampada Sol consensua cuatro líneas de debate» [en línia] (25 maig

2011). <<http://madrid.tomalaplaza.net/2011/05/26/acampada-sol-consensua-cuatro-lineas-de-debate/>>.

Document 4: «¡Nada que perder, todo por ganar!» [en línia] (18 setembre 2011). <<http://bcnhubmeeting.wordpress.com/>>.

Document 5: «Tabla reivindicativa Juventud sin Futuro» [en línia]. <<http://www.juventudsinfuturo.net/2011/05/tabla-de-reivindicaciones-jsf.html>>.